

La Negaziun an Rumantsch-Surmeir : cuntribuziun agls studis da morfologia e sintaxa digl lungatg rumantsch

Autor(en): **Uffer, Leza**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **62 (1948)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-216932>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

La Negaziun an Rumantsch=Surmeir

Cuntribuziun agls studis

da morfologia e sintaxa digl lungatg rumantsch

da Leza Uffer, Savognin|St. Gallen

Las furmas da negaziun èn en tgapetel tgi mossa da maniera evidainta las differenzas da la cuncepziun linguistica tranter la Surselva e Surmeir d'ena vart e tranter Surmeir e l'Engiadina da l'otra vart. La situaziun centrala da Surmeir e per cunsequenza sia muntada e missiun da mediatour e da punt tranter igls dus idioms perifers da la Retoromania na sa fo valeir unicamaing aint igl domini da la fonetica e digl vocabulari, ma bain, e quegl ans para esser nia fignan ossa mengia pac accentuo, aint igl domini da la morfologia e da la sintaxa.

En oter tgapetel tgi ans mossa scu igl studi da la morfologia surmirana savess sarveir da rompa-veia per ena pi fritgevla ancligentscha vicendevla tranter Sursilvans e Ladins è la furmaziun digl futur an nos idiom. I fiss interessant ed er da grondischma muntada per la furmaziun ed igl svilup digl lungatg litterar surmiran, da stibgier la dumonda digl adiever da las differentas furmas verbalas digl futur ainten la tschantscha digl pievel ed aint igls rars documents da nossa litteratura. Dond en' igleida ad en pêr texts surmirans ed agls materials linguistics tgi possedain, vasainsa tgi sa laschan distinguer treis furmas futuras (prem futur):

- a) *igl futur an -arò* tgi nous cattaïn er aint igl franzos e talian e tgi è er igl futur da l'Engiadina: *ia scharo (deir: dicere)*, *ia niro (neir: venire)*;
- b) *igl futur cun -venio* tgi nous vain ansemel agls Sursilvans e tgi sto neir resguardo scu viglia furma futura indigena: *ia vign a deir (venio+dicere)*, *ia vign a neir (venio+venire)*;

c) *igl futur cumponia da a e b*, tgi vign furmo pigliond scu auxiliar la furma futura digl verb neir ed aschunschond a questa igl infinitiv: *ia niro a deir (venire+habeo+dicere)*, *ia niro a neir (venire+habeo+venire)*.

A questas treis furmas digl ampren futur correspondan naturalmaintg er treis furmas digl futur anteriour: *ia saro sto*, *ia vign ad esser sto*, *ia niro ad esser sto*.

I s'anclei tgi er nous Surmirans duvrain ulter da questas treis furmas futuras scu igls dad oters lungatgs savens igl *preschaint* per inditgier en' acziun futura: *duman vigna a tgesa*. Er igl *conjunctiv (-cundiziunal)* fo co e lo igl sarvetsch da futur: *ia vess da jar quegl pusman*.

Nous cunstatain damai tgi tschintg furmas grammaticalas pon sarveir per exprimer en'acziun futura u en fatg niont. E da questas tschintg furmas vign fatg adiever tant d'en pievel scu da scriptuors tgi n'òn anc mai gia en manual tgi igls vess musso las divergenzas da concepziun tgi sa laschan cunstatar e construeir cunfrontond igls tschintg mods da verb futur. Igl è da cunstatar differenzas temporalas e modalas:

- 1° *preschaint: ia fatsch (dalunga, duman)*: concepziun absolutamaintg reala schi a quest preschaint na vign betg mess ena cundiziun mediont ena construcziun complementara (*ia fatsch [duman] ... schi ...*); temporalmaintg è quest en futur approximo.
- 2° *conjunctiv (-cundiziunal): ia vess (mattain) da jar*: an general concepziun modala, temporalmaintg manc limito tg'igl preschaint.
- 3° *-arò: ia fascharo (mattain)*: concepziun savens modala, taimp pitost approximo.
- 4° *-venio: ia vign a jar*: concepziun absolutamaintg reala, taimp pitost alluntano.
- 5° *-venio+ -arò: ia niro a jar*: concepziun savens modala (*ia niro [bain] a jar*), taimp pitost alluntano.

Nous savain cunstatar tg'igl futur an -arò vign duvro pi facilmaintg an Surses (e quegl er sainza igl attribueir ena funcziun modala) tgi an Sotses. Sotses preferescha ansomma igl futur cun -venio. Las furmas an -arò paran da sperder la funcziun modala

(cundiziunala) cura tgi sa tratta da las furmas verbalas oxitonas ed irregularas tgi òn ena muntada d'auxiliars, per ex. *ia giaro, saro, niro, varo, etc.* Las divergenzas temporalas da las treis furmas futuras èn manc cleramaintg visiblas tgi quellas modalas, ma en studi appofunso e detaglea niro seiramaintg a far veir tge relaziuns tgi sa reveleschan an quest resguard.

Sumiglianta a la pusiziun masana digl idiom surmiran an quegl tgi concerna las furmas futuras è er sia pusiziun an resguard a las furmas da negaziun.

Igl preschaint studi ò per meira da mussar — sainza na leir esser an nigna maniera cumplet — igls mods surmirans da furmar la negaziun.

La negaziun dobla (na... betg) è stada uriundamaintg ainten tot igl territori rumantsch bler pi usitada tgi quegl tg'ella è oz aint igl ruschanar da mintga de an Surmeir. A la furma *na... betg* (*betga*), oz anc veiva an Surmeir, correspundeva en *na... buc* (*buca*) sursilvan ed en *na... brich* (*bricha*) ladin. Las duas parts da la negaziun cumpleta vevan tottas duas furmas cunsequentamaintg disferentzgeidas schi sa trattava da la pusiziun avant vocal u avant cunsonant: avant vocal — *nan* (*nun*), *betg* (*bitg*); avant cunsonant — *na* (*nu*), *betgia* (*bitgia*).

Igl *ladin* ò plan a plan pers sot l'influenza digl talian la sagonda part da la negaziun. Oz santignsa angal da rar en *nu... bricha*, e chegl adegna scu ena negaziun pi ferma, pi accentuada tg'igl simpel *nu*. Unia ad en adjectiv ed an furmas petrifatgas cattainsa er la sagonda part duvrada separadamaintg: *brichaffat, da fatta brich, zuond brich, brich ne zich*. La Val Müstair canoscha anc oz en adiever pi vast da la negaziun dobla.

Igl *lungatg-surselva* ò, influenzo pi fitg digl tudestg, laschea crudar l'amprema part da la negaziun. Angal mussamaints fitg stgers da la litteratura vedra laschan anc percorscher tg'ena furma *na... buc* era usitada an Surselva¹. Aint igl vocabulari da Vieli li-

¹ Nauli, A.: Anatomia dil sulaz. p. 24 «Perchei na po' buc il carschiaun vegnir salfs da se sez?» (1618).

Conrad, M.: Cudisch da devoziun. p. 78 «ca ti na legras buca mei» (Schons!).

Frequentamaintg cattainsa an Surselva la furma «gnanc buc», per ex. «in mattatsch che seigi gnanc schetgs davos las ureglias buc», tras sign. dr. Schorta (material DRG).

giainsa *el vegn buc, el na vegn*. Nous na vain betg la pussebladad da demussar schi questa furma «el na vegn» è vitala u na. An mintga cass dei igl Sursilvan an negaziun accentuada *el vegn buc*. Ins stuess examinar schi forsa an Tujetsch, regiun linguisticamaing zond arcaïca e cunservativa, niss duvro en *na... betga*. I sa la-schess forsa documentar er an resguard a quest tgapetel igl mantignimaint da furmas viglias ainten la periferia (Tujetsch - Medel/Engiadina Bassa - Val Müstair) ed aint igl antschess da transit surmiran tgi ò pir relativamaintg tard sviluppo furmas da lungatg-scritgira ed ò per cunsequenza da quest fatg cunservo bleras expressiuns viglias ma er bleras furmas viglias da construcziun sintactica.

Oz èn las furmas currentas da negaziun an Engiadina *nu* (*cugl verb*), *na* (*cugl adjectiv e substantiv*), *nun* = *avant vocal*; an Sur-selva *buc* (*bucca* = *avant cunsonant*). Igl ladin accentuescha cun *brich* (*bricha*). La furma sursilvana scurtaneida *ca* (*tgi less ca se-legrar*) para d'esser usitada surtot an poseia.

An Surmeir cunstatainsa anc tottas treis furmas an veta: *ia na sa betg neir, ia crei betg, quegl n'è (nan è) la verdad*². Las furmas viglias mossan tg'igl è sto pi da bod disferenzo: *na, nu betgia* = *avant cunsonant, nan nun non, betg* = *avant vocal*. La furma *betga* sa catta anc an Tujetsch ed an Sotmeir (Schons-Tumigliastga).

Nous basain nos pitschen studi sen igls exaimpels da negaziun piglias da tschintg funtanas tgi stattan a disposiziun digl lectour e d'igl material da pravlas da nossa collecziun (part surmirana). Las funtanas accessiblas agl lectour èn:

1° *Startet e Leschas della lodevla terra da Surses*³.

2° *Startet e Leschas della lodevla terra da Surses*⁴.

² Igl material digl Dicziunari Rumantsch Grischun cunferma las suandontas furmas surmiranas da negaziun dobla: **Stoul** «el nun ò betg schino», **Alvagni** «eu na va betg», **Lantsch** «i na ve betg», **Mulegns** «el na vot betg decr tge tgal fo», «el na vign betg», **Marmorera** «i na sa betg», «te na vot betg capir»

³ **Decurtins**, Rätor. Chrestomathie, vol. 10 (1), p. 135. Cupeia tenor manuscretg StS. (deplorablamaintg n'existan aint igls registers da la Crest. nignas indicaziuns concernent quest ms. StS.). Nous stimain la cupeia 3) pi viglia tgi la cupeia 4) digl madem documaint e cartain da la dastgeir fixar ainten l'amprema mesadad digl 18avel secul.

⁴ **Decurtins**, Rätor. Chrestomathie, vol. 10 (1), p. 135. Cupeia tenor ms. Gia. (varda vol 10 (2), p. XIII), da stimar scretga ca. en mez tschentaner sieva 3), damai vers la fegn digl 18avel secul.

3° *Gion Wezel Dedual «Priedis»*⁵.

4° *Pravlas da la Crestomazia, vol. 10 (1)*⁶.

5° *L'istorgia da Bucobello*⁷.

6° *P. A. Lozza «En maljatg cloma en oter maljatg»*⁸.

I sa tratta co da funtanas da fitg different character e da differenta data. Tranter 3 e 8 schean pressapac 200—250 ons. Igl nrs. 3 e 4 appartignan a la litt. giuridica, nr. 5 e nr. 8 a la litt. d'art ed igls nrs. 6 e 7 a la litt. orala (populara).

1° *Startet e Leschas della lodevla terra da Surses (ms. StS)*

Nous resguardain tottas furmas da negaziun tgi sa cattan aint igls amprens 43 tgapetels (cap. 1—43).

Ainten quest documaint caltainsa cun remarcabla cunsequenza la negaziun dobla cura tgi sa tratta d'ena proposiziun (construcziun) cumpleta. Igl ampren partiquel da la negaziun ò diversas furmas: *na, nu non, nun*. La differenza tranter *na (nu)* avant cunsonant e *non (nun)* avant vocal è cunservada⁹: *na füssan betgia* (cap. 2), *nu deian bitgia* (cap. 4), *non è betgia* (cap. 24), *nun ho bitgia* (cap. 31); la distincziun tranter *betg (bitg)* avant vocal e *betgia (bitgia)* avant cunsonant na sa lascha anvezza betg cunstar: *na fys betgia Containta* (cap. 3), *nu pudessan betgia eir* (cap. 8). I sa cattan ansomma angal treis sulettas furmas da «betg» cun finiziun cunsonantica e tottas treis ramplazzan la construcziun negativa ainten l'antitesa (cf. questiuin dobla): ... *sche stetta agli oberkeit da Canoscher sche daues tott tutgier e serueir alla Terra oder beitg* (cap. 25), ... *sche el aber degij Paer costs, tge seia ia da*

⁵ Decurtins, Rätor. Chrestomathie, vol. 10 (1), p. 364, ineditum tenor igl manuscretg digl predicatour, text scretg igl 1843.

⁶ Decurtins, Rätor. Chrestomathie, vol. 10 (1), p. 610—624. Nous vain resguardo igls amprens 10 nrs. da las 22 pravlas tgi datan da la fegn digl 19avel u da l'antschatta digl 20avel tschentaner.

⁷ Uffer, Rätor. Märchen u. ihre Erzähler, p. 122—144. Questa pravla quinta an dialect da Tinizong è neida nudada di'gl editour igls 3 schner 1937 e publitgeida igl 1944 e 1945.

⁸ Igl Noss Sulom, Organ da l'URS, 26avla annada, 1947, p. 3—11.

⁹ Exepziun: las furmas tgi òn angal l'amprema part da la negaziun èn adegna scretgas «non».

quellas Warts oder betg ... (cap. 26), ... schi tala Persuna seia sottoposta è penna oder bitg ... (cap. 26). Aint igls 43 tgapetels perscrutos cattainsa:

digl tip: na — verb — betgia	5 exaimpels
digl tip: na — v. auxiliar — betgia — infinitiv	11 exaimpels
digl tip: na — v. auxiliar — betgia — particip	2 exaimpels
digl tip: na — v. auxiliar — betgia — adjectiv	3 exaimpels
digl tip: na — v. auxiliar — betgia — substantiv	4 exaimpels
digl tip: na — v. (+prepos.) — betgia — prep.+attr.	1 exaimpel
digl tip: na — verb — betgia — prepos.+infinitiv	2 exaimpels
damai an tot 28 furmas da negaziun dobla.	

Angal «betgia (betg)» cattainsa 13 gedas, 5 gia igl tip: *betga* — *verb (inf.)* e 8 gia igl tip: *u betg*, v. d. igl tip tgi ramplazza ena construcziun secundara negativa (franzos: «veux-tu rester ou non?): ... *ear betgia, ... oder betgia, ... aber betgia.*

Angal «na (non)» è duvro 3 gedas. La negaziun «ni ... ni» scu liom tranter dus members d'ena construcziun simpla vign furmada tenor igl tip «na .. ni .. ni»: *sche nu degij ni ilg siu om ni ella sez Pudeir vender* (cap. 43). La negaziun «ni .. ni» scu liom tranter dus verbs d'ena frasa copulada corresponda tant agl tip «na .. betg .. ni»: *nu possa ein bitgia sentenztgier ne dar Parditgia* (cap. 7) scu agl tip «betg .. ni»: ... *la qualla deia aloura betgia esser dada ne gnir dada* (cap. 24) ed agl tip «na .. ni .. ni»: *nu degij ne ampinar, ne Trer davent ...* (cap. 43).

Agl adiever consequent da «na .. betg» corresponda quel da «na .. nign», q. v. d. tg'igl adverb «nign (nigin)» tgi ò an sasez gio ena significaziun negativa è accumpagnea digl partiquel da negaziun «na». Aint igls 43 tgapetels sa cattan angal 4 exaimpels cun «nign» sainza negaziun, per ex.: *E ear statuia tge Nigin deia pudeir dar Pardetzia ...* (cap. 4). Endesch exaimpels anvezza mossan tant igl adiever da «na .. nign» scu quel da «nign .. na»: *é sche nu tgiattan Negin glioct da saramaint ...* (cap. 8), *Item è schanto, e Consiglia, tge nigin nu deia con nigina bieschtga ni grossa ni ambletna pudeir Paschkular ils Colms.* (cap. 30).

2° *Startet e Leschas della lodevla terra da Surses (ms. Giu.)*

Aint igls 43 tgapetels da quest documaint tgi è materialmaintg cunform agl manuscretg StS (1°) ma tgi saro scretg ca. 2 generaziuns pi tard, cattaing angal 7 exaimpels da negaziun dopla: en' eda igl tip: *na — verb — betg*, 5 gedas igl tip: *na — v. auxiliar — betg — infiniteiv* ed en' eda igl tip: *na — verb auxiliar — betg — particip.*

Angal «na» sa catta 3 gedas.

La negaziun simpla «betg» incuntrainsa an 40 exaimpels, e quegl èn preschantos tot igls tips tgi nous vain cunstato cunstruias cun negaziun dopla aint igl ms. StS. Schi nous faschain abstracziun digls 12 cass noua tgi «betg» ramplazza la cunstrucziun negativa ainten l'antitesa, restan damai 28 exaimpels da negaziun simpla, dantant tg'igl documaint pi vigl and canoscha angal 13.

La negaziun «ni . . ni» scu liom tranter dus members d'ena construcziun simpla ò ena furma defectiva: . . . *sche degi igl sias Omm, ni ella seza Vender* (cap. 43). «Ni . . ni» tranter dus verbs d'ena frasa copulada ò las suandontas construcziuns: . . . *na possa betg santiztgjar ne dar parditgia* (cap. 7), . . . *la qualla aloura deia betg nigr paeida, u dada* (cap. 24), . . . *sche degi . . . ne impinar, ni treer davent . . .* (cap. 43).

Cunfurmamaintg agl grond domber da furmas da negaziun simpla «betg» è an cunsequenza er igl adiever digl adverb «nign» sainza «na». En sulet exaimpel sa catta ainten 43 tgapetels digl documaint: . . . *a schi na tgiattan nigna glioct da saramaint . . .* Furmas cun «nign» cunstataing 11.

En mussamaint per l'anzianitad digl manuscretg 1° è seiramaintg igl fatg tgi tant las furmas *betgia, bitgia* scu las furmas *nigin (nigina)* na sa cattan betg aint igl documaint 2°. Quest ultim canoscha angal *betg e nign*.

Igl è fitg interessant da cunfrontar en pèr furmas da negaziun aint igls dus documaints citos:

manuscretg 1°

...sche ansitgi dreitgia sche deia ilg Darscheader oder Giiros *Betgia* Podecr sententzgiar *ne* ordinar, ear *betgia* Trer aint Giiros...

... tgi tge *non* ho *betgia* saintia dalla Part, deia an dreitg *betgia* esser tadrô...

... è la Diferenza oder Pretentiun *na* passas *betgia* ple tge R. 20 et eara *betgia* Ple Valetta, ...

...sainza scoder cun dreitg è raschun, quel *non* ho *Nigin* dreits ple londer vè, ...

Gliè Confirmo, tge il L: Vogt non doues sagilar niginas brefs con il sagiall Dalla terra...

Nu de *nigin* aintan *nigin* scandal Piglier Parteida, infinatant tge *non* è Dauanto *nigin* don.

... e sche queles talas Persunas *na* vottan an *nigina* Veisa ubadeir...

... e noua tge el *na* obadescha *betgia* à quella scumandada, e *non* Varda *betgia* or quella...

..., el oblija quell tge he Pindro (schi el *non* ho *Bitgia* Parditgias) da Mussar se Per saramaint, sche *nu* Wotten *betgia* creir à buna fee.

manuscretg 2°

cap. 3 ...sche einsatgi Dretga, sche stobgia igl Darschiar, odar Giros *betg* pudeir santentzgiar *ne* er *betg* trer aint Giros, ...

cap. 4 ... tgi tge ho *betg* sez saintia dalla part degia an dreg *betg* essar tadlo...

cap. 10 ... e la differenza odar pretensiun *na* passass *betg* ple tge 20 R. odar *betg* ple Valetta...

cap. 13 ...sainza scodar cun Dreg e raschun quell ho *nings* pless Dregs londerve, ...

cap. 14 Glè cunfarmo, tge igl Landvogt *na* deves *betg* sigillar eine Breff cun igl Sigal dalla Tearra...

cap. 21 *Ning* degi antan *nings* tgschiandals pigliar parteida fin a tant, tge è *betg* davanto don.

cap. 22 ... e sche queles talas parsugnas vottan an *nigina* veisa ubadeir...

cap. 28 ... e nova tgel obadescha *betg* a quella scumandada, e la varda *betg* or...

cap. 31 ... è ubliia quel tge ho pindro /:sche el ho *betg* parditgias:/ da mussarse par saramaint, /sche vottan *betg* creir a buna feê.

...il Vendader he oblija de Declarar tottalmaing ailg Comprader totta Gravetzas per not tge *nigijn non* resta anganno . .

Ilg stroff da quels tge Compran da pli tge queilg tge *non* pon Paer. Item *Nudegij Nigin* Marcader oder Comprar Ple tge queilg tge *non* pon paeat . . .

Gliè Plianauant schantò tge sche inna femna se Mareida or dela nossa Terra sche *nu* degij ni ilg siu om *ne* ella setz Pudeir Vender ilg Lour fons, *ne* ampinar, *ne* Trer dauent sainza Conseilg, *ni* saueur, *ne* Volunt dils sias Pli Tiers Paraints è hirtauels, a fin a tant tge *non* hon *bitgia* Unfans ansemel, Resaluont per lur Gront Basins è sustinamaint Dil Corp.

cap. 40 ...igl vendader è ubliia da declarar totalmaing aigl Comprader las gravezzas, parnot tge *ning* resta angano . . .

cap. 41 Digl Stroff da quella, tge Compran ple tge queil, tge *na* possan paiar. *Ning* deja martgiadar, oder Comprar ple tge queil tgèl possa paiar . . .

cap. 43 Glè ple anavant tgschanto, sche eigna femna sa mareida or dalla nossa tearra, sche degi ilg sias Omm, *ni* ella seza pudeir Vendar ilg lur fonns, *ni* impinar, *ni* treer davent, sainza Cunseigl, saveir e Voluntat digl sias pi tiars Paraints, e Irtavels antocan, e tant di, scu *na non* Unfans ansemel; rasarvont par grond basigns, enecessitat digl sias Coarp.

3° Gion Wezel Dedual: Priedis

I sa tratta co d'en priedi salvo la 18avla dumengia sieva Tschuntesmas digls 1843 a Brinzouls. Igl autograf dat pardetga d'en autour linguisticamaintg mecta verso. Da tottalmaintg 29 furmas da negaziun èn 24 negaziuns doblas. Nous cattain 14 furmas «na. . betg», exactamaintg 8 gedas ilg tip: *na* — *verb* — *betg*, 4 gedas: *na* — *verb auxiliar* — *betg* — *infinitiv* e 2 gedas: *na* — *verb auxiliar* — *betg* — *preposiziun+infinitiv (resp.+attribut)*.

Igls adverbs negativs èn cunsequentamaintg accompagneas digl partiquel «na». Igl documaint an questiuon mossa en exaimpel

«na . . . mai», 7 exaimpels «na . . . nign(ia)» e dus exaimpels «na . . . navot». Da la negaziun copulada «ni . . . ni» sa catta en exaimpel: *Vign ia . . . a scandalisar nign ni par fraschladat ni par malezia . . .?*

Las 5 furmas da negaziun simpla («betg») sa distinguan digl puntg da vista da la construcziun evidaintamaintg da las 24 furmas doblas. Igl è 3 dumondas retoricas negativas e 2 imperativs: *cloma e betg ceda da clamar . . .!*; *Dolza la ti vogsch e betg ceda anfign tgi te as . . .!*; *Stò chegl betg am starmantar?*; *Vign ia forsa betg par tema . . . a lascher egr tot scu i vo . . .?*; *Vign ia forsa betg a dar mengia grond jè alla mia pigrizia . . .?*

Ins dastga co cunstatar tg'igls texts da Dedual demossan per l'amprem' eda ena tscherta logica e cunsequenza aint igl adiever da la negaziun. Igl muteiv pertge igls treis exaimpels da questiuon n'òn betg la negaziun dobla saro quel tgi igl «na» vess ena pusiziun proclitica: *Na sto quegl betg . . .*, *Na vign ia forsa betg . . .*, La furma dobla digl tip «betg + verb» tgi ò dad esser «betg na + verb» (*cloma e betg na ceda da clamar, dolza . . . e betg na ceda anfign . . .*) na vign strousch duvrada aint igl lungatg discurreia dad oz, ma ella stuvesse neir resguardada ainten la lingua litterara scu furma affectiva accentuada.

4° *Las Pravlas da la Crestomazia*

Questas pravlas èn neidas resdadas da divers quintaders ed èn stadas rimnadas da differentes gidanters da Decurtins. Las 22 istorgias mossan grondas variaziuns da stil e da grafea. Ainten quests texts tgi preschaintan la tschantscha nacultivada ma originala da mintga de, sa mossa ena gronda prevalentscha da las furmas simplas cun «betg». Questas pravlas, scu er tot l'ulterioura litteratura surmirana èn en mussamaint cler e stget digl deplorabel fatg da la trascurada e negligentscha sintactica e stilistica davart digls noss scriptuors e mussaders. Ins ò sot l'influenza tudestga, assisteida da la litteratura sursilvana e surilvanisonta ve e duple laschea crudar, zond perfign — igl tge sa lascha demussar — scatschea cun intenziun la negaziun dobla «na . . . betg». Igl è ansomma da star stupia da cattar ainten las pravlas da la Crestomazia tuttegna anc diversas interessantischmas furmas cun «na».

Igl rètg contristo de nigliour ple la catar, vign malsang. La madretscha vò aigl catar e sporscha ad el ava. «Mai na saro veir», dei igl retg, «tgi peglia da tè en gott d'ava, anfign tgi te na vignst cun la Curia, bella Curia, chella am dess dar l'ava.» (nr. 1, 28—31). Igl goldschmied, tgi na veva betg daners avonda per paer or chel, damonda, noua tgi geian per chels ovs... Chels da tgesa na savevan ni liger ni screiver... Tots deian: «Nigl vandaign betg!» (nr. 2, 13—21) «Aber ia na sung betg sto bung da duminar la si noschadat — vignast er te betg a la riger.» (nr. 3, 2/3) Supunond, tgi igl serviaint na saptga ni liger ni screiver, dat el ad el per lavour da volver mintga de en jigl d'en grond codesch... Igl bab rateira la tschinta, e la noatg sieva igl nov patrung veva schon davent igl sis bel tgang e n'igl o mai ple cato. (nr. 4, 2/3, 29—31.) Rivo avant la madema ustareia nign na canoscha tge prezza, scu er aint igl casti digl rètg. (nr. 5, 17/18.) Igl om s'ampainsa da chegl ampurmetter, partge alla fegn igl pesch po betg nicr sigl sitg e an l'ava na vi mai igl lascher ecr... Noua tgi igl drac seia ia, nign na saveva... Nous vessan co ovs da zerpent, per igl smardatger segl nas, schi stuessal crappar, aber nign n'è bung...» (nr. 6, 36/37, 19, 31/32, 38.) «Nign n'è schi pover scu ia e nign schi crudevel scu igl carstgang.» (nr. 8, 21.)

Egna da las raras furmas da «betga» aint igls documaints da la litteratura surmirana pi nova sa catta an nr. 10, 12 «Schi ia dei «komm», schi niz, schiglio betga.»

La cefra da proporziun tranter las negaziuns cun «na» e las furmas sainza «na» è ainten questas 10 amprenas pravlas exactamaintg da 1 : 3.

5° L'istorgia da Bucobello

Quest text, raquinto d'en excellent rasdader da pravlas, d'en om tgi possedeve da maniera absoluta la tschantscha digl pievel nasculo, dat sen 100 negaziuns angal 10 gedas la furma cun «na». Schi nous cunstatain tg'igls raquintaders da Decurtins (ca. 30—40 ons pi bod) ans davan anc 25 % furmas cun «na» e Spinass angal anc 10 %, aloura è quest fatg igl mussamaint evidaint da l'infiltraziun da spiert tudestg aint igl pansar linguistic d'en pievel tgi ò ena scola tgi n'è betg buna da cultivar la sintaxa rumantscha siond questa gio per igls mussaders «terra incognita».

Interessantischem è igl fatg tgi la negaziun para dad esser aint igl pansar da Spinis — quegl sa mossa er aint igls oters texts digl quintader — en «complex psicologic». Tala cunstataziun savainsa er far, observond l'oter material linguistic surmيران tgi nous possedain. Nous cattain da rar ena negaziun dubla isolada, ma bain cunstatainsa tg'ena tala furma vign adegna influenzada d'egna u da duas u plessas otras. Spinis raquinta (ed el raquinta sainza rategns cun en' eloquenza admirabla) antieras tiradas tgi cuntignan anfignan 50 negaziuns (per ex. p. 128—140) sainza tgi na fiss da cattar en sulet «na». Tot an egna furma'l la negaziun dubla e — scu sch'el fiss en mument cunsciain da la veira construcziun rumantscha — lascha'l suandar a questa duas, treis otras, per cuntinuar puspe, sieva d'ena pôssa da raquint, cun las negaziuns simples. En pêr exaimpels duessan bastar per dar pardetga da quest interessant adiever da «na . . . betg» tar en bun raquintader: p. 124, 30 e s.: *El dei: «Ma ia geva tar chellas mattangs, ad el leva betg vartecr, ed ier vagnsa fatg batgareia a par am far tamecr, par tgi na gess betg ple, ò'l mess igl tgicr da la vatga se dess ad è ia or an mesa veia. Ad ia na va betg savia, va piglia ena furtga a catschea digl vainter aint a patto giu ad ainta l'ava.» Igl president dei: «Ja vess d'at arretar, at metter an fermonza, ma oramai tgi te isch niu a tgiso schi creia tgi te na fuia betg, ad usche amparneda vo a tga ad ia clamaro ansemen la gisteia a far santentga.*

p. 126, 70|82: *«An chel tal e tal martgea è'gl nia angulo la jeglia digl rètg, a chel ò do igl decret- tgi tgi saptga dar an mang ella, possa la spusar, ma nign na so no l'è . . .» Chels da la tga, vasond igl fem siva las fanestras se, dalunga saglias a vurdo tge tgi seia fi co, cun gronda angoscha tgi na vevan betg ava aintan vischnanca.*

p. 140, 306: *Aintadem er'en tgal val vigl, maier-setg. Ma cun chel painsa'l na vigns betg or stalla, cun chel na vigna betg da cattar la mar alva.*

p. 142, 328 e. s.: *Bucobello naturalmaintg veva se igl sies caput tgi nign n'igl vaseva, a vo dalunga siv' ella sen tgombra. Pi spert 'l ò gia saro 'gl isch, ò'l piglia giu igl sies caput a la princessa igl ò via ad ò tamia. Ma Bucobello dei: «Fo dabot, betg tema. Peglia dabot chegl te as roba da valetta e jugin. Te vigns sot igl mis caput a nign n'at vei.»*

p. 144, 363/374: *En bel de nonspitgidamaintg reivigl tot an en' eda cavaliers a tgavals an vischnanca da Bucobello, tgi nign na saveva nouas, ed az ferman davant la tgesa digl präsident . . . Ma an chels decs veva'l gist sis padregn survagnia en mat, ad el è sto padregn digl fegl da sis padregn, a gio tg'el na veva betg basigns da la tga, tg'el turnava a stav' aint igl palaz cun la princessa, ò'l jatg se la tga a sis figliol.*

6° P. A. Lozza: *En malfatg cloma en oter malfatg*

Ainten la prosa d'egn digl noss miglers autours cuntemporans cattainsa sen 100 negaziuns 20 furmas doblas. Igl text da Lozza mossa negaziuns cun «na . . . betg» + verb, particip, preposiziun, substantiv; ma nous cattaïn er «nign . . . na» e «na . . . nign». La copula «ni . . . ni» tratta'l a la tudestga, sainza metter «na». Tschertas gedas ins ò l'impressiun tgi la furma dobla vegia per Lozza ena furma affectiva (specialmaintg accentuada!). An general è igl adiever tant da la furma simpla scu da quella dobla zond arbitrar, q. v. d. ena regla tenor la cala igl autour vess da tscherner cun ena tscherta cunsequenza logica l'egna u l'otra furma n'è betg da cunstar. Igl è dantant fitg interessant da saveir atschertar tgi la scuverta fatga stibgiond las furmas da negaziun tar Spinas, igl raquintader popular, vala er per Lozza, igl novellist popular. Las negaziuns doblas, an tot 16, sa repartan sen las 7 paginas text scu suonda: p. 4 = 1, p. 6 = 6, p. 7 = 2, p. 8 = 2, p. 10 = 5. Igls exaimpels da pag. 6 e da pag. 10 dattan puspe pardetga da quest singular «cumplex psicologic anturn a la negaziun» (digl reminent ena tgossa tgi sa lascha cunstar er per oters tgapetels da grammatica e sintaxa) tgi para dad influenzer igl adiever da la furma «na . . . betg», furma periclitada tras la negligentscha da la scola e las influenzas gio citadas. Er Lozza, tschiff tg'el ò igl schlep da negar cun «na . . . betg» fo suandar en' antiera roscha negaziuns doblas. Co igls exaimpels da p. 6: — *Tschel sorta cun en tgea da barnia scu en penitent tgi n'ò betg survagnia l'absoluziung!* — *Ella vign giuador sbirigleida scu ena gagligna mez splimada!* — *«Schi ella na vegia betg chels deis vandia ena tschigulatta ad ensatgi?»* — *Anc egn è nia clamò tgi nign na spitgiva.* — *La tema e nervousadad tanscha en tal grad tgi blers sa desdan la notg cun en bratg: «Ia na*

sung betg sto!» — Igl inquisitour sa persvada tgi el na vigna betg tar ena conclusiun. — Igl inquisitour sainta per instinct tgi chel bargialer na so betg esser culpant;

e da pag. 10: — *El sainta igl pugn da Robert tgi igl smar-datga . . . Ma en sincer confess na fol anc ossa betg. Ma la noscha daratga na vot anc betg calar. — Ella n'ò betg lia suprimier la veta pruionta. — Schi vess la disgraztga da neir an chel stan, mai na cummettessa en sagond per cuatar igl ampren malfatg. — Cura te ast via tgi ella leva lascher alla nateira igl sies curs e na leva betg duvrrar pillas, ast piglia . . .*¹⁰

Cunfrontond quests texts surmirans tgi cumpeglian ena durada da ca. 200 ons, vainsa savia cunstar ena sminuaziun carschonta digl adiever da la negaziun dobla. Tgi ena tala degeneraziun da la cunstrucziun rumantscha è igl resultat da la scola cun igl sies spiert germanisont e tgi la cunsentga da la negaziun dobla schea anc aint igl pievel e spetga da neir dasdada — quegl demossa evidainta-maintg igl fatg tgi suonda:

A parteir digls 5 otgover 1946 cumpara mintga sonda la nova (ed amprema) gasetta per Surmeir «Igl Grischun Central»¹¹ tgi screiva cun gronda cunsequenza «na . . . betg», «na . . . ni . . . ni», etc. Igl meis da matg 1946 ò scumanzo a cumpareir ainten la Gasetta Romontscha¹² en supplement mensil scu organ da l'Uniun Rumantscha da Surmeir «La Pagina da Surmeir». Dantant tgi aint igls nrs. da questa cumparias digl matg anfignan settember na sa cattan strousch exaimpels da negaziun dobla, vignan las furmas da «na . . . betg» igls davos meis duvradas adegna pi savens. Perfign collavuraders da la «Pagina» tgi avant na scrivevan betg ena sulletta furma dobla, suondan oz igl exaimpel digl mossaveia stilistic e grammatical tgi furma «Igl Grischun Central».

Ena tala tgossa na fiss mai pussebla schi na fiss betg en fatg indiscutabel tgi «na . . . betg» vign santia scu unica furma cum-pleta e correcta da negaziun surmirana.

¹⁰ Nous ans ischan permess da curriger l'interpuncziun digl original tgi furma, scu digl rest tot la prosa digl «Sulom» an quest resguard ena veira inclinaziun avant la furma da la cunstrucziun tudestga.

¹¹ Stampareia: Iertavels da G. Casanova, Coira, editour e red. Leza Uffer, Savognin/S. Giagl.

¹² Stampa Romontscha, Mustér/Disentis.

Scu conclusiun lainsa dar ena curta elavuraziun da las furmas negativas scu ellas resulteschan da questa labour e scu ellas vessan da neir resguardadas per mantigneir agl nos lungatg igl sies spiert.

1° *ná*, furma accentuada, vign duvrada:

- a) Per dar ena rasposta negativa: *Gez vous questa seira? Ná!*
- b) per ramplazzar ena proposiziun negativa sieva «da»: *El dei da ná!*
- c) Per ramplazzar ena proposiziun negativa ainten la questiun dobla: *Vot far quegl u ná?* (er: *Vot far quegl u betg* — la furma: *Vot far quegl ni betg*, è absolutamaintg incorrecta).
- d) per negar ena singula expressiun d'ena frasa: *El veva cumarats ma ná ameis.* (Er: *El veva cumarats ma betg ameis.*)
- e) Per negar en adjectiv, en particip passu, en substantiv: *enà tgossa ná-liquidada, en artetgel na-cuncludia, en Na-Rumantsch* (pi savens ins dovra an quests cass: *nonliquidada, noncuncludia*).

2° *ná*, avant vocal *n'* e *nan* (er: *non, nun*); furma inaccentuada derivada da «ná» (< non), vign duvrada:

- a) Ainten en cal locuziun vedra, scu per ex.: *quegl nan amporta* (ins ligia e santa er: *non amporta, nun amporta*).
- b) Avant en cundiziunal: *Ia na savess tge deir, I para tgi na fiss da creir da quegl.*
- c) Scu «na»-expletiv (v. d. sainza valour da negaziun) sieva en imperativ cun tgi e conjunctiv final: *Fui avant tg'el na reiva, Vo avant tg'ins na sera igl isch.*
- d) An funcziun expletiva sieva expressiuns tgi pratendan en conjunctiv, scu: *i na maintga betg bler, i na para betg pussebel*, per ex. *I na maintga betg bler tg'el geia cugls peis a munt.*

3° *non* vign duvro:

- a) Per negar en infinitiv ainten ena locuziun: *robas da non deir, igl è uscheia, non da creir oter.*
- b) per furmar ena conjuncziun mediont en particip u en gerundi: *nonobstant, nondetg, nonsavond.*

4° *nó* (non) vign duvro ainten la furma stereotipa «cano»: *ò'l detg casche u cano?*¹³

5° *ná*... *betg*. Igl «non» (rum. «ná») unia cuagl verb ò pers igl accent ed è davanto «ná». Per sustigneir questa furma inaccentuada è nia aschunt en pled da ranforzamaint: «betg (betga)».¹⁴ Questa negaziun dopla duess neir duvrada consequentamaing cura tgi sa tratta d'ena proposiziun cumpletta: *El n'è betg sto davent. Ella na so betg tge deir. I na fiss betg da far uscheia. Els n'èn betg capavels. Ella n'è betg femna da tga.*

Ainten igls *imperativs negativs* tgi stattan a l'antschatta da la proposiziun vign an general detg e scretg angal «betg»: *betg dei da quegl! betg schè uscheia!* Per accentuar la negaziun, v. d. per la ranforzar vign pero (e questa furma è pi correcta e pi rumantscha!) aschunt igl «na»: *betg na dei da quegl! betg na schè uscheia!*

Igls *adverbs cun signficaziun negativa*: «navot», «nign», «mai», «mianc», «strousch», «nagliour», ston esser correctamaing accompagnas da «na». Nous stuvain damai screiver:

<i>El n'è mai cuntaint.</i>	ma na	<i>El è mai cuntaint.</i>
<i>El na crei mianc a me.</i>	ma na	<i>El crei mianc a me.</i>
<i>El na vei navot.</i>	ma na	<i>El vei navot.</i>
<i>El n'ò via nign.</i>	ma na	<i>El ò via nign.</i>
<i>El na sainta strousch a far.</i>	ma na	<i>El sainta strousch a far.</i>
<i>El n'igl ò via nagliour.</i>	ma na	<i>El igl ò via nagliour.</i>

Questas negaziuns duessan neir scretgas er ainten l'inversiun cun la furma dopla:

Mai na saro veir tg'ia fetscha quegl.
Mianc a sies bap n'ò'l detg la verdad.
Navot n'è sto da cattar.
Nign n'igl ò via.

¹³ «Casche»: nous cunaschain angal dus exaimpels per igl adiever digl partiquel affirmativ «si» (lad. «schi») an pe da «gea, ea»: quest «casche» e la furma «omen e sche» («Schi quegl è en far da quel, schi omen e sche!»).

¹⁴ La disfranziun originala: *betg* = avant vocal, *betga* = avant cunsonant è eida a perder. La pronunzta surmirana moderna canoscha pero anc adegna la differenza tgi vign exprimeida mediont ena regressiun da *betg*: *quegl n'è betg adegna simpel (vocal), quegl na fast be"ple (cunsonant).*

*Strousch na fascheva'l igl sies dueir.
Nagliour na cattavas en piz fantschela.*

ni . . . ni:

- a) Scu liom tranter dus members d'ena construcziun simpla (angal en verb!) sto neir duvro da la maniera suandonta:
na . . . ni . . . ni: *El n'ò ni ameis ni inimeis.*
ni . . . ni . . . na: *Ni te ni ia na vain detg quegl.*
- b) Scu liom tranter dus verbs d'ena construcziun cumposta:
na . . . ni . . . (na): *El na leva ni (na) saveva screiver la brev.*

ni cun la significaziun da «u» e «e» dastga neir duvro per collier dus members d'ena proposiziun negativa:

*El è sto treis deis sainza beber ni magler*¹⁵. Da prefereir è la furma: . . . *sainza ni beber ni magler.*

ni an pe da «u» an furma pusiteiva e funcziun da copula è absoluta-
maintg incorrect. Nous santign e ligiain savens: *Vot star ni vot eir? Ast cumpro ni vandia?* etc. Furma correcta è an quest cas unicamaintg: *Vot star u vot eir? Ast cumpro u vandia?*

Nous vain savia cunstatar tgi tscherts mussaders digls noss unfants rumantschs, mussaders tgi òn acquisto lour cunaschentschas grammaticalas e sintacticas angal tras igl studi digl lungatg tudestg,, cumbattan igl adiever da la viglia negaziun dopla per facilitar agls sculars la translaziun verbala: *Ia (na) va betg savia — Ich habe nicht gewusst.* Cunter ena tala tendenza (tgi na sa cuntainta betg angal da quest tradimaint ancunter l'orma digl lungatg e digl infant) ed ena tala lavour destructiva stuvainsa ans dustar cun totta vehemenza e clamar an ageid la sora lategna da la Gallia tgi ò tants tratgs comunabels cun nossa tschantscha malsana, tant tratgs morfologics scu sintactics. Questa orientaziun vers igl occidaint è ena necessiad urgentischma schi nous na lain betg veir tot igls noss sforzs da l'acziun rumantscha angal buns da salvar en corp sainza orma — en corp tgi, er sch'el vign salvo da la perdiziun resta en corp mort. E nous lain salvar a l'orma lategna igl corp nutria ainten las nossas muntognas e vistgia da la teila filada da las nossas filieras e tasseida sen igls agens talers.

¹⁵ Schi nous mattain «e» an pe da «ni» stuvainsa rapeter igl «sainza»: . . . *sainza beber e sainza magler.*